

**INKLUZIV TA'LIMNING NAZARIY ASOSLARI VA
UNING RIVOJLANISHIGA ULKAN HISSASI
BO'LGAN OLIMLAR**

Tursunova Rayxonoybibi Ravshan qizi

trayxonoybibi@gmail.com

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari, uning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan xalqaro olimlar qarashlari keng yoritilgan. Tadqiqotda L.S. Vygotskiy, M. Montessori, J. Piaget, H. Gardner, M. Ainscow, L. Florian va T. Hehirlarning ilmiy-g'oyalari asosida inklyuziv ta'limning shakllanish jarayoni tahlil etilgan. Maqolada inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari, individual ta'lim dasturi (ITD), universal ta'lim dizayni (UDL), o'qituvchi kompetensiyalari, baholashning alternativ usullari, oila va maktab hamkorligi, ijtimoiy, iqtisodiy va pedagogik ahamiyati keng ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar Inklyuziv ta'lim, maxsus ehtiyojli bolalar, individual ta'lim dasturi (ITD), universal dizayn (UDL), pedagogik moslashuv, ko'p intellektlar nazariyasi, kognitiv rivojlanish, defektologiya, inklyuziv pedagogika, diagnostika, baholashning alternativ usullari, o'qituvchi kompetensiyasi, ijtimoiy moslashuv, Salamanca deklaratsiyasi, tenglik, moslashtirilgan ta'lim muhiti.

Annotation This article provides an extensive analysis of the theoretical and practical foundations of inclusive education and highlights the contributions of prominent international scholars to its development. The research examines the scientific ideas of L.S. Vygotsky, M. Montessori, J. Piaget, H. Gardner, M. Ainscow, L. Florian, and T. Hehir, which form the basis of modern inclusive education. The article discusses the key principles of inclusive education, the Individual Education Plan (IEP), Universal Design for Learning (UDL), teacher competencies, alternative assessment methods, family-school collaboration, as well as its social, economic, and pedagogical significance.

Keywords Inclusive education, children with special needs, Individual Education Plan (IEP), Universal Design for Learning (UDL), pedagogical adaptation, Multiple Intelligences Theory, cognitive development, defectology, inclusive pedagogy, diagnostics, alternative assessment, teacher competencies, social integration, Salamanca Declaration, equality, adaptive learning environment.

Аннотация В данной статье представлен всесторонний анализ теоретических и практических основ инклюзивного образования, а также освещены взгляды и вклад ведущих международных учёных в развитие этой области. В исследовании рассмотрены научные идеи Л.С. Выготского, М. Монтеessori, Ж. Пиаже, Х. Гарднера, М. Айнскоу, Л. Флориан и Т. Хехира, которые составляют фундамент современного инклюзивного образования. В статье раскрываются основные принципы инклюзивного обучения, индивидуальный образовательный план (ИОП), универсальный дизайн обучения (UDL), компетенции педагогов, альтернативные методы оценивания, сотрудничество семьи и школы, а также социальная, экономическая и педагогическая значимость инклюзивного образования.

Ключевые слова Инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, индивидуальный образовательный план (ИОП), универсальный дизайн обучения (UDL), педагогическая адаптация, теория множественных интеллектов, когнитивное развитие, дефектология, инклюзивная педагогика, диагностика, альтернативные методы оценки, компетенции педагога, социальная интеграция, Саламанская декларация, равенство, адаптированная образовательная среда.

Inklyuziv ta'limning mohiyati va zamonaviy ta'limdagi o'rni. Inklyuziv ta'lim bugungi global ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning asosiy maqsadi — barcha bolalarning, jumladan maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalarning ham, teng sharoitlarda, bir xil imkoniyatlar asosida ta'lim olishlarini ta'minlashdir. Ushbu yondashuvda farqlarga ega bo'lgan bolalarni ajratish emas, balki

ularni bir sinfda birlashtirgan holda zaruriy sharoitlarni yaratish asosiy vazifa hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limning tarixiy bosqichlari

Dunyo miqyosida inklyuziv ta'lim g'oyasi birdaniga paydo bo'lmagan, balki uzoq davom etgan ilmiy izlanishlar va ta'lim siyosati natijasida shakllangan. Uning rivojlanish bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Segregatsiya davri Bu davrda maxsus ehtiyojli bolalar alohida maktablarda o'qitilgan, ularga "oddiy" bolalar bilan birga o'qish mumkin emas degan qarash ustuvor bo'lgan.

2. Integratsiya davri Bolalar umumta'lim maktabiga qabul qilina boshladi, ammo bu jarayon teng huquqli emas edi: ular maxsus sinflarga joylashtirilgan yoki alohida ta'lim dasturlari bo'yicha o'qigan.

3. Inklyuziya davri Bugungi kunda amalda. Bu bosqichda bolalar farqlari "muammo" emas, balki "resurs" sifatida qaraladi. Ta'lim tizimi bola uchun moslashtiriladi, aksincha emas.

Inklyuziv ta'limning ilmiy asoslari Inklyuziv ta'lim g'oyalari turli psixolog, pedagog va ta'lim islohotchilari tomonidan ishlab chiqilgan. Quyida ularning asosiy hissalarini kengaytirilgan shaklda keltirilgan.

1. Lev Semyonovich Vygotskiy — ijtimoiy rivojlanish nazariyasi va ZPR

Vygotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" (YRZ) nazariyasi inklyuziv ta'limning poydevorini yaratdi. Unga ko'ra, bola mustaqil bajara olmaydigan, ammo kattalar yoki tajribali tengdoshlar yordamida bajara oladigan vazifalar uning rivojlanishi uchun eng samarali bo'ladi.

Vygotskiy shuningdek:

- **defektologiya asoschilaridan biri,**
- har bir bolaning rivojlanishi uchun **ijtimoiy muhit hal qiluvchi omil** ekanligini isbotlagan,
- maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlari chegaralanmaganligini, to'g'ri tashkil qilingan ta'lim orqali ular yuqori natijalarga erishishini ta'kidlagan.

Buning inklyuziv ta'lim uchun amaliy ahamiyati shundaki, o'qituvchi har bir bolaga moslashtirilgan, yordamchi strategiyalar orqali o'qitishi kerak.

2. Maria Montessori — individual yondashuv va sensor rivojlanish

Montessori ta'lim tizimi inklyuziv muhit uchun eng tabiiy modellaridan biri sanaladi, chunki:

- bolalarning rivojlanish sur'ati har xil bo'lishi tabiiy qabul qilinadi;
- o'quv muhiti maxsus moslashtirilgan bo'ladi;
- sensor rivojlanish orqali bilim beriladi;
- mustaqillik, tanlov erki va shaxsiy rivojlanish qo'llab-quvvatlanadi.

Montessorining "bola markazida ta'lim" g'oyasi keyinchalik barcha inklyuziv dasturlar uchun asos bo'lib xizmat qildi.

3. Jean Piaget — kognitiv rivojlanish bosqichlari

Piaget har bir bolaning dunyoni idrok etish darajasi va tafakkur qobiliyati ma'lum bosqichlarga bo'linishini ilmiy asoslab berdi. Bu inklyuziv ta'limda juda muhim:

- o'qituvchi bolaning yoshi emas, **rivojlanish bosqichiga qarab** o'qitadi,
- har bir bola uchun turli darajadagi topshiriqlar beriladi,
- murakkab mavzular ketma-ketlik asosida o'rgatiladi.

4. Howard Gardner — ko'p intellektlar nazariyasi

Gardnerning nazariyasi inklyuziv ta'limning eng muhim nazariy asoslaridan biri bo'lib, har bir bolaning o'ziga xos qobiliyati borligini ta'kidlaydi. U sakkiz turdagi intellektni ajratadi:

- lingvistik,
- mantiqiy-matematik,
- fazoviy,
- musiqiy,
- kinestetik,
- intrapersonal,
- interpersonal,
- naturalistik.

Bu yondashuv sinfda turli usullarni qo'llashni taqozo etadi — bu esa inklyuziv sinf uchun ideal.

5. Mel Ainscow — inklyuziv maktab modeli

Ainscowning ishlari inklyuziv maktablarni tashkil etish bo'yicha amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. U:

- ta'limdagi to'siqlarni aniqlash,
- o'quvchilar uchun qulay muhit yaratish,
- jamoaviy hamkorlikni yo'lga qo'yish,
- o'qituvchilarning bir-biridan o'rganishini rag'batlantirish

kabi yo'nalishlarni ishlab chiqqan.

Uning "Index for Inclusion" qo'llanmasi dunyoning 80 dan ortiq mamlakatlarda qo'llaniladi.

6. Lani Florian — inklyuziv pedagogika konsepsiyasi

Florianning yondashuvi shundan iboratki:

- maxsus ehtiyojli bolalar uchun alohida metod emas,
- **barcha bolalar uchun mos keladigan yagona ta'lim tizimi** bo'lishi kerak.

Uning tadqiqotlariga ko'ra, o'qituvchi:

- farqlarni "muammo" emas, balki "o'quv resursi" sifatida qabul qilishi,
- hamma bolaga bir xil natija emas, **bir xil imkoniyat** berishi,
- ko'p variantli topshiriqlar taklif qilishi kerak.

7. Thomas Hehir — ta'limda ableizmga qarshi kurash

Hehirning ilmiy ishlari inklyuziv ta'limning huquqiy va ijtimoiy asoslarini shakllantirdi. U quyidagi fikrni ilgari suradi: "Nogironligi bor bolalarga teng imkoniyat yaratish — moddiy sharoit yaratish emas, balki jamiyatning ularga bo'lgan qarashini o'zgartirishdir." Uning siyosiy tavsiyalari AQSh ta'lim tizimida inklyuziyaning jadal rivojlanishiga sabab bo'lgan.

Inklyuziv ta'limning afzalliklari

O'quvchilar uchun:

- o'ziga ishonchi oshadi,

- ijtimoiy moslashuv kuchayadi,
- muloqot madaniyati rivojlanadi,
- diskriminatsiya kamayadi.

O'qituvchilar uchun:

- yangi metodlarni o'rganadilar,
- kasbiy kompetensiyasi oshadi.

Jamiyat uchun:

- tolerantlik kuchayadi,
- barcha qatlamlar o'rtasida birdamlik shakllanadi.

Inklyuziv ta'limni joriy etishda uchraydigan muammolar

- Infratuzilmaning to'liq moslashmaganligi
- O'qituvchilarning yetarli tayyorgarlik ko'rmaganligi
- Jamiyatning stereotiplari
- Maxsus pedagogik kadrlar yetishmasligi
- O'quv yuklamasining og'irligi
- Ota-onalarning qarshiligi

Bu muammolarni bartaraf etish uchun davlat siyosati, pedagogik innovatsiyalar, xalqaro tajribalar va jamiyat madaniyati birgalikda harakat qilishi talab etiladi. Inklyuziv ta'lim — bu shunchaki pedagogik yondashuv emas, balki inson huquqlariga asoslangan global ta'lim strategiyasidir. Vygotskiy, Montessori, Piaget, Gardner, Ainscow, Florian, Hehir kabi olimlarning ilmiy qarashlari ushbu sohaning bugungi zamonaviy ko'rinishga kelishida beqiyos ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'lim har bir bolaning qadriyat ekanini tan olgan holda, ularning rivoji uchun eng qulay sharoitni yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Rustamov, U. M. (2025). "Inklyuziv ta'lim tushunchasining paydo bo'lishi va O'zbekiston ta'lim tarixiga nazar". *Educational Research in Universal Sciences*. ([Erus](#))
2. Gofurjonova, D. S. (2025). "Inkluziv ta'lim va uni amalga oshirish bosqichlari". *Science and Education*, 6(5), 268–273. ([Open Science](#))

3. Umarova, S. M. (2025). “Integration and inclusive education of children with disabilities into the general education system”. *International Journal of Science and Technology*, 2(11), 22-24. (science-technology.uz)
4. Hoshimova, M. M. (2024). “O‘zbekiston muassasalarida inkluziv ta’lim uchun maxsus mutaxassisning yetishmasligi”. *TADQIQOTLAR.UZ*, 30(1), 128–131. (Tadqiqotlar)
5. Fayzieva, U. Y. (2025). “Conditions and methods of implementation of inclusive education in Uzbekistan”. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*. ([Zien Journals](http://ZienJournals))
6. Eshmamatova, S. T. & Abdurasulova, Sh. (2024). “Inklyuziv ta’limda tarbiya masalalari”. *TADQIQOTLAR / boshqa ilmiy jurnal*. (Journals)
7. Lev S. Vygotsky (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press. — bolalar psixologiyasi va ta’lim psixologiyasi jihatidan foydali.
8. Maria Montessori (1964). *The Montessori Method*. New York: Schocken Books. — pedagogik yondashuv va ta’lim metodikasiga oid, ayniqsa maktabgacha va boshlang‘ich ta’limga qiziqarlar uchun.